

РІЗДВО НА ЗАКАРПАТТІ: ЕТНОЛІНГВІСТИЧНИЙ НАРИС

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (53)

УДК 811.161,2'282.2(477.87)

DOI: 10.24144/2663-6840/2025.1(53).100–105

Миголінець О. Різдво на Закарпатті: етнолінгвістичний нарис; кількість бібліографічних джерел – 17; мова українська.

Анотація. Християнські релігійні й народні свята активно вивчалися релігієзнавцями, етнографами та мовознавцями. Календарно-обрядова лексика містить інформацію про традиційну духовну і матеріальну культуру народу. Тому її фіксація, систематизація та аналіз у різних аспектах є першочерговим завданням українських мовознавців. Проте досі не вивчені мовні явища, які презентують календарно-обрядову лексику в закарпатських говірках. Раніше ми вже звертали увагу на антропоніми в складі календарно-обрядової лексики та календарно-обрядові назви літнього та осіннього циклів. У пропонованій статті подаємо спостереження над найбільш відомими і величними святами для всіх українців – різдвяними. Цей аналіз здійснюється в етнолінгвістичному аспекті. Зокрема звертаємо увагу на їх компонентний склад, лексико-граматичну характеристику та внутрішню форму. Назви на означення Різдва, засвідчені в закарпатських говірках, у фонетико-словотвірних варіантах із тотожним чи близьким значенням, функціонують і в інших говорах української мови. Деякі з них збігаються з літературними відповідниками. Як видно із зібраної нами лексики, календарно-обрядова лексика характеризується широким варіантністю. Деякі з цих назв своїм походженням сягають ще праслов'янської доби. Крім того, подаємо невеликі транскрибовані тексти, в яких описаний цей обряд. Зокрема в текстах подається інформація про Святий вечір, випікання обрядової хлібини, приготування дванадцяти пісних страв. Також наводяться повір'я, які існували на Святвечір, описується обряд колядування на Святвечір і перший день Різдва, подається інформація про дійових осіб, які беруть участь у різдвяному мінідіїстві, а також про заборони, які існували впродовж цього часу. На матеріалі діалектних текстів можна ознайомитися з обрядовими дійствами та звичаями, які відбуваються на Закарпатті. Саме в цих текстах засвідчене багатство духовної та матеріальної культури представників закарпатських говірок.

Ключові слова: українські закарпатські говірки, календарно-обрядова лексика, лексико-семантична група, лексема, назви різдвяних свят.

Формулювання проблеми. Вивчення словникового складу українських народних говорів є одним із невідкладних завдань української діалектології. Адже лексична система української загальнонародної мови не може бути повністю досліджена без глибокого вивчення її діалектних систем. Цікавою для вивчення є лексика календарної обрядовості. Саме в цій лексиці можна знайти інформацію про етнічну історію населення, його традиції, звичаї, культуру. Календарно-обрядова лексика усе частіше привертає увагу вчених, які намагаються простежити зв'язки між розвитком лексичної системи мови й матеріальною та духовною культурою народу. Саме ця лексика відображає в собі національно-культурне бачення світу, побут та традиції народу. Цікавим для дослідження є регіон Закарпаття, жителі якого завжди поважали традиції предків і берегли духовну спадщину нашого народу.

Аналіз досліджень. Християнські релігійні й народні свята активно вивчалися релігієзнавцями та етнографами. Значна увага була приділена опису різдвяних свят на Закарпатті. Так, змістовний запис різдвяної драми («Різдвяний бетлегем в с. Верхня Апша. Мараморош») зробив Г. Стрипський. Цей запис І. Франко повністю залучив до своєї розвідки «Нові матеріали до історії українського вертепа» («Записки наукового товариства Т. Шевченка». Т. 22). Відомою є і стаття І. Мигалки «Вифлеємські ігри в р. 1870–1910», в якій наведено нові матеріали до історії вертепу. Ф. Потушняк записав і опублікував з Мараморошини стародавню різдвяну гру «Баранки» («Літературна неділя». Річник П. Ужгород,

1942). [Тиводар 2005, с. 175]. Кілька публікацій, присвячених різдвяним віруванням, належать перу відомого українського мовознавця, фольклориста та етнографа І. Панькевича. Це статті «Святий вечір» («Віночок». Ужгород, 1920. № 2), «Віфлеєм як різдвяна ігра 'вертеп'» («Підкарпатська Русь». Річник П. Ужгород, 1925).

Деякі відомості про різдвяний обряд на Закарпатті XIX – поч. XX ст. можемо почерпнути з праці закарпатського історика, етнографа і перекладача, священника Ю. Жатковича «Етнографический очерк угро-русских» (1895), яку опублікував О. Мазурок 2007 р. [Жаткович, 2007]. Автор подає назви страв, які обов'язково мають бути на це свято. Також описує ходіння колядників та випікання керечуна – великого, житного або тенгеричного хліба [Жаткович 2007, с. 156].

Певна увага була присвячена колядкам та щедрівкам. Так, учитель із Закарпаття В. Ульяновський зібрав і проаналізував колядки в статті «Старинні колядки Підкарпатської Руси» («Підкарпатська Русь». Річник І. Ужгород, 1924). І. Мигалка зібрав і опублікував новорічні вінчуння (щедрування) із села Терново та колядки з сіл долини р. Тересви («Підкарпатська Русь». Річник IX. Ужгород, 1932). У 1942 р. П. Лінтур видав збірник народних колядок «Угроскопські колядки», а в 1943 р. Ф. Потушняк опублікував статті «Три колядки», «Пісня про Дажбога Святювита» («Літературна неділя». Річник III. Ужгород, 1943) [Тиводар 2005, с. 174], «Отава, сіно і солома в рождественних вірованіях» («Русское слово», Ужгород, 1941. 5–9 лютого). Серед сучас-

них етнографічних досліджень відомими є монографії М. Тиводара [Тиводар 2011], Ю. Чорі [Чорі 1993, 2001], О. Тиховської [Тиховська 2021].

Крім появи праць етнографічного характеру, заслуговують на увагу і мовознавчі дослідження. Однією з перших мовознавчих студій на закарпатському ґрунті була публікація місцевого історика М. Бескида «Карачун» («А korácsony») в угорському журналі «Ethnographia» (Т. XXV, Budapest, 1914). Він робить висновки щодо походження назви *карачун*, яка, на його думку, як і сам обряд мають давньослов'янське походження і пов'язана з новорічним божеством Краком [Тиводар 2005, с. 184]. Досить ґрунтовний семантичний, словотвірно-етимологічний та лінгвогеографічний аналіз назв календарно-обрядових свят, поширених у говірках Закарпаття, здійснено у дослідженні Е. Гоци [Гоца 2019]. Проте все ще не достатньо вивчені мовні явища, які презентують календарно-обрядову лексику в закарпатських говірках. Тому важливо представити не тільки репертуар одиниць, особливості їхньої семантики, поширення, а й виявити давні назви, що дотепер належать до активної лексики, та лексеми, які перебувають на периферії мовної системи і вживані лише в мовленні людей найстаршого покоління. Раніше ми вже звертали увагу на антропоніми в складі календарно-обрядової лексики та календарно-обрядові назви літнього та осіннього циклів [Мигoliniнecь 2021 (а), 2021 (б), 2021 (в)]. У цьому дослідженні ми намагалися проаналізувати назви найбільшого християнського свята – Різдва та звернули увагу на обряди, які відбуваються на Закарпатті впродовж цього свята. Основним джерелом для аналізу календарно-обрядової лексики закарпатських говорів стали польові матеріали, зібрані в 2018–2024 роках.

Мета статті – подати спостереження над найбільш відомими і величними святами для всіх українців – різдвяними, виявити варіативність їхнього складу й окремих компонентів, а також простежити наявність чи відсутність зафіксованої лексики в інших українських говорах та українській літературній мові. Аналіз лексики подається через призму невеликих транскрибованих текстів, в яких описаний різдвяний обряд.

Методи та методика дослідження. Основний метод – описовий. Він реалізований у процесі класифікації матеріалу та його інтерпретації за мотиваційними зв'язками. У межах цього методу використано прийоми лексико-семантичного та словотвірного аналізу. Зіставний аналіз уможливив виявлення зв'язків календарно-обрядової лексики із відповідною групою лексики сусідніх ареалів. Крім цього, використано прийом лінгвогеографічного методу, який дозволив встановити територіальне поширення аналізованих назв.

Виклад основного матеріалу. Найвеличнішими і найулюбленішими святами для закарпатців, як і для всіх українців, звичайно, є різдвяні. Вони починаються Святим вечором.

Вечір перед Різдом (24 грудня) у закарпатських говірках представлений назвами: *С'в'атый*

(*С'атый*) *веч'ір* (*вічур*, *вічур*, *віч'ір*, *вічир'*), *С'в'атвеч(і, у)р*, *С'атый ба́бин вечу(у)р*, *С'ата́ вичі́р'а*, *Кол'а́да*.

Словосполучення *С'в'атый* (*С'атый*) *веч'ір* (*вічур*, *вічур*, *віч'ір*, *вічир'*) утворене від прикм. *святый* < псл. *svęty* [ЕСУМ 2006, т. V, с. 200] та іменника *вечір* < псл. *večerъ* [ЕСУМ 1982, т. I, с. 367]. Святый вечір – це спільна вечеря всього роду. Пор. гуц. *Свьидвечір* [Негрич 2008, с. 165], *Свьидвечир*, *Свидвечера*, *Сьвита́ вечеры́* [Ковбаснюк, Масляник 2022, с. 179].

До Святого вечора старанно готувалися. Потрібно було зробити порядок у своїй оселі: *но тогды ў нас было йак і тупір' // так же" пэре"т С'атім вічором л'уди ц'ілыі дин' пóстили / газдували // ўсе коліс' / накул'ко йа пóмн'у / б'ілілі хіжсу / же"бы пэре"д ве"ліким с'а́том ўна ўпоз'ірувала фáйно / крáсно* (В.Березний); *фурт у сис' час пэре"т с'атками ус'а́диє с'ме мýс'ілі робіти пор'атки // возóри с'ме мý'ли / комóри с'а б'ілілі / в'ішалис'ме сáм'і л'іти'і убрус'ата / палáцы роски'дали / ф'іранки чисті́н'к'і в'ішали // ус'о так мáло бы'ти чісто ў хы́жси / обыс'а мýха рошчéхла* // (Осій Хс.).

Потім пекли обрядову хлібину – *карачун* (*кречун*, *крайчун*, *киріча*), *с'атий хл'іб*. У цей вечір на столі обов'язково має бути 12 пісних страв – за числом місяців у році та числом апостолів – учнів Христа. У цій багатій, але пісній вечері господиня представляє найголовніші плоди городу і саду. Серед страв у кожній хаті була обов'язково *кут'а*. Свята вечеря – це спільна вечеря всього роду: *мýсит' бóти двана́ц':ат' страў / бо ўни символ'ізу́ют' двана́ц':ат' апóсто́лу // капу́ста з гриба́ми / фасóла / пиро́гі с капу́стоў / жа́рен'і гри́бы° / пусні́й боршч / варéн'і кро́мпл'і / помашчéн'і ола́йом / жа́рена ри́ба / фáнки* // (Бегендяцька Пастіль Уж.); *дв'і́нац':ат' страў ма́іе быти на столóв'і / бо было дв'і́нац':ат' апóстол'іу // пиро́гі і трі́н'і пал'ін'ата рóбл'ат' / же"бы д'іти были тучн'і* // (Ставене Уж.).

Існували й деякі повір'я на Святый вечір: *на кутка́х столá кла́ли коліс' ш'і че"сно́к / грóш'і / цу́кир' і гр'іс' / і потóм то ўс'о згóри засте'л'али портко́м // нóж"ки столá обўйáзували жил'ізним ланцко́м / же"бы ўс'а с'іміа́ де"ржа́лас'а ўкúп'і / і потóм пуд"м час ве"чір'і / колі ўже" сид'іли за столóм / то кла́ли нóги на тот ланц / же"бы нóги были так'і му́чн'і / йак тот ланц // тазды́н'а за ц'ілий вічур не" мáла ўстава́ти із'а столá / же"бы наве"с'н'і квóчка потóм не" зо́йшла іс'во́йх йайи́ц' // д'іти л'убі́ли тоді́ зал'іза́ти пэре"д ве"чір'оў пуд"м стóл / начинáли квáкати / но і зби́рати ор'іхи / же" хто бу́л'ше на́йде // ве"чір'у начинáли з мо́литви Оч'е" наш і да́ле // спочáтку йі́ли мáло че"сно́ка / же"бы йі́х хворóба не йі́мáлас'а' / потóм трéба было по́куштува́ти ўс'і двана́ц':іт' пусні́х страў // пóс'л'а то́го / йак ўс'і во́ні найліс'а' співа́лис'а' ўс'а́к'і кол'а́д"ки // пóс'л'а ве"чір'і / к'іт' у с'імі́й была д'і́жа та ўна б'і́гом ханáла ўшійтк'і лóже"ки / шо́ были на стол'і / і б'і́гла на двур // там стóкала лóже"ка́ми і вóт:ам / де на́йскóрше забре"ха́ў пeс / там ка́зало́с'а же" ўна с'а бóде од:ава́ти //* (В.Березний); *колі́ с'іміа́ с'і́дат' за стóл* //

заходит' тазда іс:оломоу і тар'ілкоу із гур'іхами і конфетами / говорить' // даї / Божє / шчасливий С'в'атий вічур // міче на зімл'у гур'іхи і конфети / а д'іти їх збиравут' // (Лецовиця Мк.).

Одне з найбільших церковно-релігійних свят **Різдво Христове (25 грудня)** у закарпатських говірках має назви: *Рі(у,у)здво* (Руство), *Рожде(н)ство*, *Рождество Христове* (Христовоїе, Христової), *Коляды*, *Корачун(н')* (Крăчун).

Назва *Рі(у,у)здво*, очевидно, є результатом фонетичного розвитку давнішого **рожьство* 'народження, Різдво', пов'язаного з *родіти* (**рожьство* > **розство* > **розтво* > *різдво*) [ЕСУМ 2006, т. V, с. 92]. В основі назви лежить велика для всього християнського світу подія – народження Ісуса Христа у Вифлеємі. Пор. гуц. *Риздво*, *Риздвені сьвета* (сетки) [ГГ 1997, с. 163], *Сьвіта Різвіні* [Ковбаснюк 2022, с. 179], бойк. *Різтво*, *Різдво* [Онишкевич 1984, т. II, с. 177].

Назва *Коляды* з псл. *kolęda* 'Новий рік; Різдво; новорічний або святвечірній подарунок; колядування (обряди й пісні)'; давнє запозичення з лат. мови; лат. *Calendae* (*Kalendae*) 'календи (у римлян перший день місяця, день сплати боргів' [ЕСУМ 1985, т. II, с. 526–527]. Як зазначає Г. Кабакова, у сучасних південних і східнослов'янських мовах термін *коляда* належить до Різдва чи Святвечора. У болг. і східнослов'янських говорах ця назва є синонімом початку великих свят: Хрещення (болг. *попова коледя*, рос. діал. *коляда крещенская*, *третья колида*, поліс. *голодна*, *водяна*, *писана коляда*), Нового року, Вербної неділі. У багатьох слов'янських мовах назва *коляда* і її похідні вживається ще із значенням 'дари колядникам'. Пор. також макед. *коледо*, серб. *коледо* 'вогонь, який запалюють у перший (третій) день Різдва', *коледя* 'група хлопців-колядників' [Кабакова, 1999, с. 568–569]. О. Воропай наводить докази походження цієї назви, яка є в багатьох народів, що зазнали на собі впливу стародавнього Риму, – у французів, румунів, чехів, сербів, словаків, поляків, росіян та ін. Але, крім цього, наводить й інші джерела, що свідчать про походження цього слова. Так, у слов'янській міфології Коляда згадується як поганський бог зимових свят. З цим же значенням подано цю назву у творі Інокентія Гізеля «Синопис...» та «Миней» Дмитра Туптала [Воропай 1993, с. 127–128]. Назва фіксується і в інших українських говорах: бук. *коляда* 'гурт, компанія молоді на різдвяних святах' [СБГ 2005, с. 220], бойк. *кол'ада*: 1. 'Різдво'; 2. 'світська коляда, яку співають під час Різдва' [Онишкевич 1984, т. I, с. 369], гуц. *коліда*, *коледя*: 1. 'коляда'; 2. 'винагорода колядникам', *велика коліда* – дорослі колядники, *малі коліда* – колядники; *умерська коледя* – коляда в хаті, де був покійник [ГГ 1997, с. 99]. У західнополіських говірках наголос переважає на останньому складі – *Кол'ада*, хоч зрідка зафіксовано й *Кол'ада*. Також апелятив *кол'ада* вживається з такими значеннями: 1. 'колядка'; 2. обряд. 'снопик жита, який ставили на покуті на Різдво' [Аркушин 2016, с. 237].

Назва *Корачун(н')*, (*Крăчун*) є результатом метафоричного перенесення назви обрядового хлі-

ба, який випікають на Різдво, на саме свято. Пор. бойк. *крăчун*, *кричун*, *карачун*, *киричун*, *керечун*, *тереджун*, *теречун*, *териджун*, *терідзин*: 1. 'великий різдвяний хліб'; 2. 'великий різдвяний пиріг, начинений різними стравами' (пиріг, який обтикають зубцями часнику, їдять на Новий рік), а також болг. *крачуни*, сллч. *krăčún* [Онишкевич 1984, т. I, с. 386].

Це свято на Закарпатті супроводжується багатьма традиціями та прикметами. Так, незаміжні дівчата завжди старалися змінити свою долю: *котра з д'івок хотіла маї скоро с'а уд:ати / мус'іла не"ре"ступіти пор'ух цєрки та при"говор'увати // добрый дин' / с'ат'і апостоли / за три ни"д'ілі ис файним чо"ло"в'іком на по"сти"ли // айбо кит' ийу с'а не" получало / та мус'іла прийти до цєрки / стати на кол'інки у закута та молитис'а // йакій би не бы"у / та наї бы ўже бы"у // кобы лим нам хл'іба роздобы"у* (Осій Хс.).

Різдво вважалося суто родинним святом, тому всі намагалися бути вдома. До спільної вечері всього роду додається обряд колядування: *но у нас у се"лі у Кри"вому дўже св'атковали файно ї Руздво // і были так'і пов'азан'і з ними обр'ады руздв'ан'і / бо с'і с'в'ата дўже че"кали ўс'а молод'ош / хлону'ї / д'іучата / ўс'і до них готували"с'а // были ўс'ак'і выконан'ї / были ў нас у се"лі мал'і кол'адники // мал'і кол'адники складали"с'а із де"с'аті ос'іб // мали быти у бан'д'і малых кол'аднику' і анге"лы / се называли"с'а анге"лы // оні шли кол'адовати на С'атый вєчур / на самы С'атый вєчур / і заходи"ли ў кажду хыжу і казали / мош вас ве"си"літи / пане тазде / і тазды їх пускали / і оні кол'адовали но // на другый дин' у нас ходили ўже ве"лік'і кол'адни"кы // то были ўже хлону'ї од вус'імн'іц'і:ім' до двац'і:ім' году // оні зби"ралис'а тоже пудуже змузи"кантами / з гус'л'ашами / бо ўже у ве"лікуї бан'д'і сих хлону'ї мали быти обоуаз"ково гус'л'аш'і // то были хлону'ї / йакых у с'уї бан'д'і было дй"с'ат' / п'атн'іц'і:ат хлону'ї // оні ўс'і уби"ралис'а но так файно / у так'і шапки закосічен'і // ішли у двуріц'і / просілис'а / де были молод'і д'іўкы і просілис'а / пане тазде / чи мош кол'адовати ващуї д'іўц'і чи д'івіц'і // і бат'ко каз'аў / захот'те но / кол'адуйте / мोजе"те // (Крива Тч.); *начи"налас'а с'ата ви"чир'а / а ўже маї у к'інці ходили кол'адовати // кажду хыж"ку в ўлиці малис'ме ўходити / обі же"бы были поўн'і / бо инак / йак дом'і приїдемо / не"гон:ис'ме с'а были ве"ртати // айбо уд:аніц'ам не" гўн:о было за вічур первоу зайти до чужої хыж'і кол'адовати / спе"риц'і мали и"ті ли"г'ін'і / а там / де д'іўкі бизувалис'а першими и"ті до хыж'і / та на голову йім над'івали століц'і / таї в'іником тоўклі // бо спе"риц'і малис'ме подуркати у двір'і та зв'ідати // геї / пане таздо / ци даїе"те ве"се"літи у сис'С'атий вічур // та кит' казали / ве"се"л'ім' / ве"се"л'ім' / та мы заходили сп'івати // (Осій Хс.).**

У деяких селах колядники ходять не на Святвечір, а на перший день Різдва. На Закарпатті їх називають: *брацтво*, *парт'ія*, *ватага*, *кол'аді*, *кол'адники*, *в'інчуїники*, *в'інчувал'ники*, *банда*, *роўта*. Причому у деяких селах розрізняють назви залежно від того, хто колядує: *л'ўди* / *зде"б'іл'шого*

д'іти / йак'і кол'адувут' / в'інчувут' зранку / в'інчувал'ники // л'уди / йак'і кол'адувут' п'іс'л'а об'іду / кол'адники // а т'і / хто кол'адуйе в'еч'ром / майже ўночі / роўта // (Вільхівка Хс.).

Починали колядування маленькі діти з торбинами. Молодші школярі йшли із зв'іздами. За звіздари́ями йшли старші з верте́пом (турні́чною, стайе́нкою, хіжкою, шопкою, ви́флейе́мом, це́рковце́й, каплі́це́й). Після простого колядування з торбою, звізду́ю і верте́пом-церковце́ю йшло колядування рядже́не. Його виконавців називають в'і́флейе́мши́чками, бетле́ге́мами. Перша назва походить від назви міста Вифлеєм, де народився Христос. А Бетле́ге́м – назва того ж міста, тільки угорською мовою. Тут були і́род, коро́л'і, а́нге'ли, пасти́р'і, пасту́х, чорті́, д'ідо, ба́ба, бе'тле'ге́м, ци'га́нка, жи́д, ко́за.

мал'і хлопчики до вус'і́мн'ац'ат' го́ду́ були а́нге'лы / а ве'лі́к'і фа́т'овы́ от вус'і́мн'ац'ати́ то́ была ба́нда // у ба́н'д'і́ было́ мно́го л'уді́й / бы́ў чорт / ба́ба / ко́за / пасту́х / д'ідо // (Крива Тч.); да́ўно́ ході́ли бе'тле'ге́мы / уби'ра́лис'а́ хло́пц'і́ у д'і́да / ба́бу / чо́рта / ца́р'а́ / а́нге'л'у́ / па́стыр'у́ / та́ розі́гровали́ сце́нку наро́дже'н'а́ на с'в'і́т Го́спода на́шого Ісуса́ Хри́ста́ // робі́ли суб'і́ мали́нку́ це'р'ко́вц'у́ та́ носі́ли на но́шах та́ з'і́рки / была́ у них га́рмо́шка / мо́же с'а́ ото́ ишчи́ у ве́рне // ни́тко́ ни л'і́гат спа́ти / до́к'і́ ни при́їду́т кол'адо́вати́ на ци́рко́у // ко́лі́ ци'р'ко́у́н'і́ вы́ткол'адо́вали́ / то́ды́ мош л'і́гати́ спа́ти / тко́ н'і́де на си'но́чное́ до це́ркве́ // (Березники Хс.); на Р'у́здво́ хло́пц'і́ хо́д'ат' і́с хы́жко́у́ кол'адо́вати́ / ото́ с'а́ называ́т' у нас бетле́ге́м // у бетле́ге́м'і́ усе́ с'і́м па́стыр'у́у́ // два́ нос'і́л' шчы́кы / ото́ то́т'і́ / ко́ ї́де кол'адо́вати́ / лиш п'е́рвы́й р'у́к та́ йі́м да́в'ут' носі́ти хы́жку // два́ дру́гор'а́н'і́ па́стыр'і́ і́ два́ гла́у́н'і́ // а а́нгел' і́а́кы́й хо́ди́т' і́с хре́сто́м та́і́ гро́ш'і́ і́а́к'і́ да́в'ут' л'у́ди́ за кол'а́ткы́ сохр'а́н'а́ву́у':а́ у н'о́го́ //

Найбільш розповсюдженими дійовими особами в театральному різдвяному мінідїйстві є два ангели, одягнуті в довгий білий одяг, обтягнутий через плечі та в поясі довгими червоними стрічками, у кожного на голові повинна бути коро́на, або ча́коу; чотири вівчарі (па́стир'і́), зодягнені в білі штани

(га́т'і́), білу сорочку, а поверх неї – чорна камі́зелька (ла́йбик), на голові у кожного чорна шапка (кри́са́н'а), а в руках вівчарські палиці (бо́ти). Однак головною дійовою особою серед бетлегемщиків є Дідо, одягнутий у хо́лошн'і́ (штани з овечої шерсті) і п'е́тек, а на голові у нього овеча шапка (ко́у́пак).

На Різдво існують і заборони: *но́ йа́ т'а́мл'у́ за Ру́здво́ / бо́ то́ на Ру́здво́ та́кы́ бы́ў пра́зник / шо́ ни́ мош было́ н'і́ сважа́тис'а́ у с'і́м'і́й / ни́ мош было́ ди́ржа́ти́ зла́ оді́н на оді́ного́ / н'і́йа́ка́ не ма́ла́ бы́ти сва́да́ у хы́ж'і́ // за ру́здв'а́ны́й сту́л да́же́ не мош было́ с'і́да́ти́ у те́мному́ чо́рному́ шма́т'ови́ та́і́ зама́шче́ному́ / лиш с'і́да́ли́ у с'в'і́тлому́ і́ у чі́стому́ / бо́ то́ бы́ў с'в'і́тлы́ чі́сты́ пра́зник но́ // та́ и́ще́ на Ру́здво́ ни́ мош было́ н'і́ ви́шива́ти́ / н'і́ ші́ти́ і́ га́да́ти́ ни́ мош было́ // а́ на С'а́ты́й ве́чу́р ни́ мош было́ ви́чи́рати́ / до́ку́ ни́ зы́де п'е́рва́ з'і́рка́ на ні́б'і́ // ко́лі́ зы́йшла́ п'е́рва́ з'і́рка́ / та́ ўс'і́ і́с'і́м'і́о́у́ с'і́да́ли́ за сту́л і́ ви́че́рали́ // (Крива Тч.).*

Висновки. Як видно з нашого дослідження, календарно-обрядова лексика свідчить про багатство духовної та матеріальної культури українського народу і підтверджує збереженість репертуару мовних одиниць цієї тематичної групи, окреслює стан функціонування сучасних закарпатських говірок. Назви для найбільшого християнського свята Різдва входять до циклу зимових християнських свят і утворюють велику та структурно розгалужену тематичну групу лексики. Цій лексиці притаманна стійкість давньої традиційної системи.

Назви на означення Різдва, засвідчені в закарпатських говірках, у фонетико-словотвірних варіантах із тотожним чи близьким значенням функціонують і в інших говорах української мови. Деякі з них збігаються з літературними відповідниками.

Щодо номінативних засобів, то переважають однослівні назви.

Існує багато народних традицій, звичаїв, повір'їв, пов'язаних із певним святом. Невеликі транскрибовані тексти, які ми подали, поєднують у собі лінгвістичний та культурологічний аспекти. Ці діалектні записи свідчать про багатство духовної та матеріальної культури представників закарпатських говірок.

Література

1. Аркушин Г. Словник західнополіських говірок. Вид. 2-ге переробл., випр. і доп. Луцьк, 2016. 648 с.
2. Воропай О. Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис. Київ: Оберіг, 1993. 588 с.
3. ГГ – Гуцульські говірки: Короткий словник / відп. ред. Я. Закревська. Львів, 1997. 232 с.
4. Гоца Е. Назви календарно-обрядових свят у говірках Закарпаття. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Філологія. Ужгород, 2019. Вип. 2 (42). С. 38–44.
5. ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: в 7 т. / за ред. О. С. Мельничука. Київ: Наукова думка, 1982–2012.
6. Жаткович Ю. Етнографический очерк угро-русских. Ужгород: Мистецька Лінія, 2007. 392 с.
7. Ковбаснюк Г., Масляник О. Словник говірки Закарпатської Гуцульщини. Львів: Растр-7, 2022. 228 с.
8. Мигoliniнecь О. Антропоніми у складі календарно-обрядових назв (на матеріалі закарпатських говірок). *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Філологія. Ужгород, 2021а. Вип. 1 (45). С. 284–289.
9. Мигoliniнecь О. Календарно-обрядові назви літнього циклу в українських закарпатських говірках. *Лінгвальний та екстралінгвальний аспекти комунікації в мультикультурному середовищі Закарпаття: монографія* / за заг. ред. Ю. М. Бідзілі, Г. В. Шаповалової, Я. М. Шебештян. Ужгород: РІК-У, 2021б. С. 34–52.

10. Мигoliniнець О. Календарно-обрядові назви осіннього циклу в закарпатських говірках. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. Ужгород, 2021в. Вип. 2 (46). С. 139–144.
11. Негрич М. Скарби гуцульського говору: Березови. Львів, 2008. 224 с.
12. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок: у 2 ч. Київ: Наукова думка, 1984.
13. СБГ – Словник буковинських говірок / за заг. ред. Н. В. Гуйванюк. Чернівці: Рута, 2005. 688 с.
14. Тиводар М. Етнографія Закарпаття: Історико-етнографічний нарис. Ужгород, Гражда, 2011. 416 с.
15. Тиховська О. Магія та міфологія в українському фольклорі Закарпаття: етнопсихологічний аспект. Ужгород: РІК-У, 2021. 512 с.
16. Чорі Ю. Від роду до роду (Звичаєво-обрядові традиції Закарпаття). Ужгород: в-во В.Падяка, 2001. 171 с.
17. Чорі Ю. Звичаї рідного села (Обрядово-звичаєві традиції Закарпаття). Част. I. Ужгород, 1993. 239 с.

References

1. Arkushyn H. (2016) *Slovník zakhidnopoliskykh hovirok* [Dictionary of West-Polissya Dialects]. Vyd. 2-he pererobl., vypr. i dop. Lutsk. 648 s. [in Ukrainian].
2. Voropai O. (1993) *Zvychai nashoho narodu: Etnohrafinchy i narys* [Customs of Our People: An Ethnographic Essay]. Kyiv: Oberih. 588 s. [in Ukrainian].
3. НН – Hutsulski hovirky: Korotkyi slovník (1997) [Hutsul Patois: Concise Dictionary] / vidp. red. Ya. Zakrevska. Lviv. 232 s. [in Ukrainian].
4. Gotsa E. (2019) *Nazvy kalendarno-obriadovykh sviat u hovirkakh Zakarpattia* [Names of Calendar-ritual Holidays in Transcarpathian Patois]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Filolohiia. Uzhhorod. Vyp. 2 (42)*. S. 38–44 [in Ukrainian].
5. ESUM – Etymologichnyi slovník ukrainskoi movy (1982–2012) [Etymological Dictionary of the Ukrainian Language]: v 7 t. / za red. O.S. Melnychuka. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
6. Zhatkovych Yu. (2007) *Etnohrafycheskii ocherk uhro-russkykh* [Ethnographic Outline of the Ugro-Russians]. Uzhhorod: Mystetska Liniia. 392 s. [in Ukrainian].
7. Kovbasniuk H., Maslianyk O. (2022) *Slovník hovirky Zakarpatskoi Hutsulshchyny* [Dictionary of the Transcarpathian Hutsul Dialect]. Lviv: Rastr-7. 228 s. [in Ukrainian].
8. Myholynets O. (2021a) *Antroponimy u skladi kalendarno-obriadovykh nazv (na materialy zakarpatskykh hovirok)* [Anthroponyms in the Calendar-Ritual Names (on the Material of Transcarpathian Patoises)]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Filolohiia. Uzhhorod. Vyp. 1 (45)*. S. 284–289 [in Ukrainian].
9. Myholynets O. (2021b) *Kalendarno-obriadovi nazvy litnoho tsyklu v ukrainskykh zakarpatskykh hovirkakh* [Calendar-ritual Names of the Summer Cycle in Ukrainian Transcarpathian Dialects]. *Linhvalnyi ta ekstralinhvalnyi aspekty komunikatsii v multykulturnomu seredovyshchi Zakarpattia: monohrafiia* / za zah. red. Yu.M. Bidzili, H.V. Shapovalovoi, Ya.M. Shebeshtian. Uzhhorod: RIK-U. S. 34–52 [in Ukrainian].
10. Myholynets O. (2021v) *Kalendarno-obriadovi nazvy osinnoho tsyklu v zakarpatskykh hovirkakh* [Calendar-Ritual Names of the Autumn Cycle in Ukrainian Transcarpathian Patoises]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Filolohiia. Uzhhorod. Vyp. 2 (46)*. S. 139–144 [in Ukrainian].
11. Negrych M. (2008) *Skarby hutsulskoho hovu: Berezovy* [The Treasures of the Hutsul Patois: Berezovú]. Lviv. 224 s. [in Ukrainian].
12. Onyshkevych M.Yo. (1984) *Slovník boikivskykh hovirok* [Dictionary of Boyko's Dialects]: u 2 ch. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
13. SBH – Slovník bukovynskykh hovirok (2005) [The Dictionary of Bukovyna Patoises] / za zah. red. N. V. Huivaniuk. Chernivtsi: Ruta. 688 s. [in Ukrainian].
14. Tyvodar M. (2011) *Etnohrafiia Zakarpattia: Istoryko-etnografichnyi narys* [Ethnography of Transcarpathia: Historical and Ethnographic Outline]. Uzhhorod, Grazhda. 416 s. [in Ukrainian].
15. Tykhovska O. (2021) *Mahiiia ta mifolohiia v ukrainskomu folklori Zakarpattia: etnopsykholohichnyi aspekt* [Magic and Mythology in the Ukrainian Folklore of Transcarpathia: Ethnopsychological Aspect]. Uzhhorod: RIK-U. 512 s. [in Ukrainian].
16. Chori Yu. (2001) *Vid rodu do rodu (Zvychaievo-obriadovi tradytsii Zakarpattia)* [From Family to Family (Customary and Ceremonial Traditions of Transcarpathia)]. Uzhhorod: v-vo V.Padiaka. 171 s. [in Ukrainian].
17. Chori Yu. (1993) *Zvychai ridnoho sela (Obriadovo-zvychaievi tradytsii Zakarpattia)* [Customs of the Native Village (Ritual and Customary Traditions of Transcarpathia)]. Chast. I. Uzhhorod. 239 s. [in Ukrainian].

CHRISTMAS IN TRANSCARPATIA: AN ETHNOLINGUISTIC ESSAY

Abstract. Christian religious and folk holidays have been actively studied by scholars in the fields of religious studies, ethnography, and linguistics. The calendar-ritual lexicon contains information about the traditional spiritual and material culture of the people. Therefore, its documentation, systematization, and analysis from various perspectives are primary tasks for Ukrainian linguists. However, linguistic phenomena representing the calendar-ritual lexicon in Transcarpathian dialects have not yet been studied. Previously, we focused on anthroponyms within the calendar-ritual lexicon and the calendar-ritual names of the summer and autumn cycles. The present article provides observations on the most well-known and significant holidays for all Ukrainians—Christmas. This analysis is conducted from an ethnolinguistic perspective. In particular, we focus

on their component structure, lexical-grammatical characteristics, and internal form. The names used to refer to Christmas, as documented in Transcarpathian dialects, in phonetic and word-formation variants with identical or similar meanings, also function in other dialects of the Ukrainian language. Some of them coincide with their literary counterparts. As evidenced by the collected lexicon, the calendar-ritual lexicon is characterized by a wide variety of forms. Some of these names trace their origin back to the Proto-Slavic period. Additionally, we present small transcribed texts that describe the Christmas ritual. These texts provide information about Holy Evening, the baking of ritual bread, and the preparation of twelve lean dishes. They also include beliefs associated with Holy Evening, describe the caroling ritual on Christmas Eve and Christmas Day, and provide details about the participants involved in the Christmas festivities, as well as the prohibitions observed during this time. The dialectal texts offer insight into the ritual practices and customs that take place in Transcarpathia. These texts attest to the richness of the spiritual and material culture of the Transcarpathia dialect speakers.

Keywords: Ukrainian Transcarpathian dialects, calendar-ritual lexicon, lexical-semantic group, lexeme, names of Christmas holidays.

© Миголинець О., 2025 р.

Ольга Миголинець – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; olha.myholynets@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-5331-7218>

Olha Myholynets – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; olha.myholynets@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-5331-7218>